

Zeitschrift: Igl Ischi : organ della Romania (Societat de Students Romontschs)

Herausgeber: Romania (Societat de Students Romontschs)

Band: 61 (1976)

Heft: 6

Artikel: Regurdientscha fa pitir : patratgs sur da "Fein selvadi" da Toni Halter

Autor: Camartin, Iso

DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-881792>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften auf E-Periodica. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen sowie auf Social Media-Kanälen oder Webseiten ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. [Mehr erfahren](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. La reproduction d'images dans des publications imprimées ou en ligne ainsi que sur des canaux de médias sociaux ou des sites web n'est autorisée qu'avec l'accord préalable des détenteurs des droits. [En savoir plus](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. Publishing images in print and online publications, as well as on social media channels or websites, is only permitted with the prior consent of the rights holders. [Find out more](#)

Download PDF: 30.07.2025

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

Regurdientscha fa pitir

Patratgs sur da «Fein selvadi» da Toni Halter

dad Iso Camartin

«Vacca tschocca, matta zoppa,
dunna goppa, um sbutlau»
Ord la crestomazia

«Essas stai a teater si Segnas?»
«Na, buca aunc; tgei fan ei uonn?»
«Gl'ei fetg legher. Il toc ha num: regurdientscha fa pitir.»

La cumedia seclamava naturalmein «Engurdientscha fa pitir». Mo jeu patratgel savens anavos vid quei lapsus da lungatg che jeu hai udui avon onns. En las errurs da lungatg sezuppan bugen verdads, sco Sigmund Freud ha demonstrau. Che regurdientscha sa far pitir, ei schizun ina verdad gnanc zuppada. Ins stuess esser sogns ni naivs, sche ins anflass nuot egl agen vargau che trubistgass ins e dess da patertgar.

Il vargau betta sias umbrivas e stgirenta la veta da mintgin. Per il singul essan nus promts da conceder quei. Ei drova gie gnanc setractar da cuolpa ni falliment. Spira casualitatad tonscha per umbrivar il present ed il futur. Inaga che il temps ei daventaus patrun da nossas acziuns, selaian ellas buca eliminar pli. Quei che ei gartegiau resta e viva sco quei che ei falliu e muncau.

Mo vala quei sulettamein per il singul? Dat ei buca era enzatgei sco in destin communabel? Vegr buca era ina famiglia, ina generaziun e schizun in entir pievel persequitaus digl agen vargau? Era quei astgan ins ualvess dubitar. Il carstgaun ha bein la disa da veser siu vargau en ina glisch mitigonta e beinvulenta. Quei sto el forsa far per haver la dretga curascha da viver. Mo el ha era la tendenza da schizun glorificar il vargau, cunzun il destin communabel. El tegn ault descendenza e tradiziun, el setegn vid l'atgna historia e communitad, el protegia la schlatta, ord la quala el vegn. Specialmein en temps, cu las tradiziuns ed ils usits ein periclitai, sedrezzan ins anavos ed admira la coherenza vargada e las forzas d'antruras. Aunc la populaziun, la pli degenerada insista sin in passau gloriis, heroic e saun. E beinsavens neschan novs impuls e regiuvinaziun ord ina relaziun viva enviers il vargau.

Mo quei ei buca tut. Sper la historia dalla gloria e vigur dat ei quella dalla barbaria e capitulaziun. Gnanc in soli sulet progress ed avantatg che fuss

buca pagaus caramein cun malgiustia, zanur e suffrientscha. Quel che ca-reza veramein la historia per capir meglier il temps actual, piarda buca ord egl la secunda mesedad dil vargau: quei che ei vegniu sut las rodas, ferton che il progress ruclava anavon senza retegn; quei che ins ha zappitschau, ni silmeins survesiu e negligiu; las vuschs fleivlas e las existenzas dall'umbriva; cuortamein: tut quei che leventa il sentiment che regurdientscha fetschi pitir.

Nos poets han rendiu quen detagliau dil vargau edificont ed encurschont. Pli scars ein en lur ovras ils fastitgs da quei che ei vegniu memia baul en las purginas, che ha pitiu ed ei piriu; da quei che ei restau a mesa via senza purtar fretg; da quei che ei «iu en las caglias», sco nus schein. Bein san e vulan las regurdientschas che nos poets leventan era far «pitir» ils lecturs: igl ei il bia la dolur nostalgica che vegn evocada, l'admiraziun per il vargau cumbinada cun ina critica dil present. Els ein meisters da far sentir nus la sperdita semanifestada denter il bien temps vegl ed il temps actual corrupt. Sche ins enquera denton il rufid dalla historia, il munlus e scavdau, ei la raccolta en las ovras poeticas buca gronda. Quei ei negina particularitat romontscha. La historia dalla cultura ei insumma caracterizada entras ina tschoccudad surprendenta enviers quei che ei fleivel e che sessiarda discusamein. Ins fa buca feda da paglia e stubla. Ei surve-scha da sternem, sil qual las bestgas culturalas seplaccan e sestandan.

Ils poets denton che palpan il mund sco el ei, e buca mo sco quel sepre-senta a sentiments elevai, han buca exclus ord lur visiuns las ruosnas che ston vegnir emplenidas, avon che ins sa ereger sissu in monument. Els survesan buca quei che stat ell'umbriva d'ina gronda figura, aschi-spert che quella vegn illuminada. Els seregordan era dil mediocher e fleivel, dil restrenschiu ed ordinari. Els pagan tribut cun lur plaids buca mo als herox, mobein era als survients e gidonters, schizun als valanuots e galiots che vegnan enzaco adina giud via e van quietamein alla malura.

Las ovras da Toni Halter han tuttas enzanua in encarden ed in suttetg per quei che ei vegniu sperasgiu en la veta. Ei valess la peina d'investigar quei inaga da rudien. Sia davosa ovra, novellas e raquens cumpari 1973 sut il tetel «Fein selvadi», dueigi survir cheu mo sco exempl per ina sensibladad surprendenta enviers la vart umbrivauna dalla veta. Las remarcas che suondan ein exaustivas ni per igl autur ni per il problem. Ellas resume-schan impressiuns da lectura ed ein buca ina critica litterara. Quei che elllas articuleschan ei la tempra speciala dil resun che elllas san caschunar en in lectur concerniu.

«Fein selvadi» ei buca in'ovra unita, anzi ina cumpilaziun da raquens da fuorma e stil different. Igli autur ha rimnau els en in cudischet, senza pre-

tender che els s'audien ensem. Quei dat al lectur buca mo la libertad da leger, mobein era quella d'eleger: el sa penetrar leu nua che ei caztga e survargar quei che taluna buc. Legend aschia atras ed entraviers, s'encorschia il lectur magari che enzatgei entscheiva a far mun en el e survegn ina peisa speciala. Il lectur ei gie buca ina instanza neutrala, mobein plitost in defraudader che empresta cheu ed engola leu enzatgei e fa la finala sco sche el schass anavos tut, cu el banduna il cudisch. Mo inaga che quei spogliader ha fatg siu viadi da rapina atras il cudisch, senta el tgei che ei secavegliau els arcuns da sia olma enguorda. E sche el pleiga dapart tut quei che ei sezugliau el decuors d'ina lectura, sesmarveglia el forsa: el ha probabel fatg fachin tenor ses agens basegns; el ha encuretg risposta, cunfiert ni irritaziun per ed encunter quei che fatschentava el.

Nossa litteratura romontscha ei in excellent mied per emprender d'enconuscher l'atgna derivonza sociala e culturala. Aunc en la pli schampra historia e la pli uiarscha poesia san ins anflar las ragischs d'ina tradiziun da lungatg. Atras quella san ins penetrar vinavon tier las fuomas da veta sparidas e fixadas mo sco skelets documentars en nos plaids. Ei dat segiramein litteratura da pli aulta valeta artistica che la romontscha. Mo buca ina autra cuntegn per nus da lieunga romontscha la clav per capir meglier nossa derivonza sociala e nies caracter particular. Perquei essan nus grondamein dependents dallas informaziuns che ella includa. Per funcziun primara ha ella bein da divertir nus, mo ella ei era il reservuar preius, ord il qual nus retergein il sclariment sur nies passau. – E cun quei essan nus sil precint da scarplir quei che savess forsa serentar vid in lectur atrauers ils raquens en «Fein selvadi».

Sco quasi tutta litteratura contemporana romontscha ein era quels raquens concentrati sin quei che ins astgass numnar il «problem da sava», vul dir: tgei che ei munta da far il pass ord ina tradiziun purila e plitost isolada en in mund modern cul bul da contact, brat, midada e dissoluziun. La litteratura reflectescha quei che ei veramein il problem cardinal romontsch da nies temps: tgei che vegn a schabegiar cun nossas valladas romontschas e lur habitants els proxims decennis. Litteratura tschenta quella damonda en fuomas concretas, mo era figurativas e simbolicas. Ella modellescha tips e situaziuns che incarneschian ils prighels: fascinaziun per il niev, fixaziun vid igl antiquau, sperdita d'orientaziun e sustegn, transformaziun da basegns e giavischs. En quei senn ei nossa litteratura romontscha pli actuala che siu renum: ella emprova da documentar aschi bein sco pusseivel las midadas en rocla. Schebein il rendaquer litterar vegn fatgs era en ina fuorma moderna e valeivla, ei in'autra damonda. Sia valeta documentara ei denton ord questiun.

La gronda part dils raquens da Toni Halter lai encorscher che igl autur ei in fervent admiratur (ed in excellent registrader) dalla veta tradiziunala en nos vitgs romontschs, e che el mira cun ina buna purziun disfidonza sin il progress rubiesti che sepatruna senza schanetg dil reservat romontsch. Duas fleivlezias ha Toni Halter denton buca: el denunziescha buca il present, damai che quel stauscha d'ina vart il mund d'antruras, ed el survesa buca las biergnas che nossa tradiziun purila haveva era vid sesezza. Probabel eis el sez memia zun gavunaus cun las engaldentschas e la solitariadad sfundrada en la veta muntagnarda per ludar orembora quella fuorma da veta sin sparir. Tenor miu magnegiar ei nuot aschi impressiunont en ils raquens da Toni Halter sco il schanetg, la discreziun e l'affecziun che el muossa per quei che ei mutilau, falomber e fallus en nies miez.

«In grond migliac da ventira donnegiada» excloma il raquintader ingada. Mo quei che fa migliac en ina scena da spital ei repartiu en quantitads pli finas e meins tscherniblas sin las varga 200 paginas che descrivan la veta en tiara romontscha. Lein dar in'egliada sin enzacons exempels:

Il «sventirau dil Tristel» – aschia vegn igl um descrets inagada, ei sco tip in'unfrenda derasada da relaziuns restrenschidas. Ina economia «natura-la», schizun raziunala, mo brutal en ses effects per quels che ella destinescha sco survients e buca sco patruns, stat davos ils schabetgs da quella historia: nua che igl ei pauc, astgan ins buca parter, aschiglioc resta ei nuot. Gestadad enviers il singul fuss la sperdita dil bein communabel. Per subsister ston las forzas star ensemes. Ils dretgs dil singul ston vegnir delegai ad in soli sulet che decida e guverna ils privilegis. Il «frar grond» (ni era il «frar ferm») ei la speranza da famiglia per la continuaziun d'in menaschi. En temps malsegirs e lischents, nua che igl ei quasi nunpusseivel da fundar ina nova existenza economicamein independenta ord las resursas da famiglia, ha quei muntau per biars: emigrar ed encurir fadigia (malsegira) enzanua auter. Quel che restava, prendeva en cumpra da dabantar fumegl ni fumitgasa el menaschi da famiglia. Quei ei stau il destin da numerosas giuvnas e giuvens en menaschis purils.

«Mo ils pli nauschs e rubiestis acquistan in tgamun; tschels san seser sil carr ni fugir ord via», quei manegia il Teias che viva ensemes cun la familia da siu frar Balzer e parta aschia il destin dils auters. Ils temps da crisa gidavan buca ual a mitigar las malulivadads: anzi, ins daventava crius, «mo surtut sedusteivels», sco Halter di, e las difficultads economicas foran lur expressiun en il caracter dils carstgauns e semuossan leu sco direzia, rubiestiadad e spuretgadad in visavi l'auter. Aschia daventa Teias en tuttus graus in sutfittadin dalla ventira: el pitescha vid sia funcziun subsidia-

ra el menaschi d'in auter; ins lai sentir el siu stadi da fumegl ed aschia regia schalusadad, permalonza e surasenn.

«Ei han detg nuot – sco sche tut secapess. E jeu mez hai era buca anflau il plaid». Il pli engreviont ei forsa che ins plaida buca in cun l'auter en talas situaziuns. «Si per negin san ins buca s'exprimer», di il Teias. La miseria vegn veseivla en sia profunditad il mument che Teias relata a siu cumpogn da spital tut igl entiert che el ha lagutiu e satrau en siu intern duront ils onns. Ord la metedad e disfidonza nescha la forza la pli destructiva per la ventira: il permal. Omisduas varts caschunan e prendan permal. Aschia creschan ils mirs denter ils carstgauns che vivan sut il medem tett. La historia dil Teias ha bein era radis da sulegl: mintgaton emblida il carstgaun las circumstanzias e vegn ord ils lagugns da sia isolaziun: affons surve-schan magari sco punts, era sche ins ei buca lur bab e mo lur aug. Ed alla fin, cu il frar-patrun pren cussegli tier il frar-fumegl, avon che vender in armal, semuossa en quei meins in segn da reconciliaziun che enzatgei auter: la spuretgadad che empeila mintga solia emprova d'acceptar in l'auter. Nuot sclarescha la historia dil Teias meglier: La veta dira e reducida engreviescha il far in a l'auter in plascher. Che esser buns ed aviarts ei lev, nua ch'ils singuls ein ventireivels, ei negina surpresa. Mo nua che la veta ei pleina da grevadetgnas e malgiustia, drova ei gia immens bia mo per schar in l'auter en ruaus.

Buca mo paupradad en famiglia sa crear malgiustia ed isolaziun. Era defects e malsognas corporalas spartan ils carstgauns in da l'auter ed exclaudan ils donnegiai dils privilegis dils sauns e vigurus. La historia dil nurser Peder Cott ei in exempl per igl agir e pitir d'in giuven che para d'esser suittaposts al mal caduc e vegn tractaus da siu ambient sco in esser human da valeta reducida. Per fugir las agressiuns da ses cumpogns dad alp seretila el en siu «camberlet isolau». Halter scriva: «Dadens er'ei pauc: ina fueina, ina meisetta, in baun ed ina treglia. Mo vid il mir pendeva in spieghel. Peder duvrava quei urdein per salvar sia perschuasiun propria. Cura ch'el mirava sia fatscha el reflectader, sesenteva el eguals a ses cumpogns.» Peder pitescha surtut, damai che ins ha renviau el dil survetsch militar. La historia descriva co Peder vegn en contact cun in schuldau-desertur, fugius sur ils cunfins da sia tiara duront l'uiara. Peder meina quel tochen tier la tegia d'alp ed anfla aschia caschun da sevestgir cun il tschiep d'uniforma dil schuldau. Sefittaus en quella moda sviluppescha el in caprezi ed ina hostilitad suprendenta enviers confumegls e superiurs, ed ei vegn tier ina sbarrada. Davos quei accident relata Halter cun fin sentiment la psicologia d'in supprimiu el mument che quel acquista

simbolicamein quei che ins ha buca concediu ad el: il dretg e la pusseivladad d'esser schuldau.

La historia ei commoventa, damai che ella reviva ils stadisemoziunals, en ils quals la malsegirtad setransformescha en agressiun e violenza. L'amur propria, cultivada sco recumpensa per la renconuschientscha snegada, ei il vehichel che transportescha quei giuven ord sia isolaziun en igl accident. Inaga che igl object desirau vegn en vesta, seslucca la lieunga e la fantasia: il giuven nurser vesa sesez gia armaus cun ina mitraglia sco protectur da siu fecler. El sesplenghegia en la mondura dil schuldau all'entschatta mo avon siu spieghel, mo la curascha e la pissiun creschan, e la finala sepresenta el avon ses cumpogns d'alp sco schuldau, dond camonds e depeschias. La realisaziun momentana da ses siemis fa daventar el eivers enviers la realitad: il pauper nurser sefa tier tut sias mendas aunc ridiculs.

Cuortamein alleghescha Halter quei che savess esser la ragisch per il svari dil nurser: «Ils cumpogns en tegia anflavan adina puspei novas supposiziuns per vergugnar el cun siu bul ominus. El s'alterava e cudizzava cheutras ils burgali a novas attaccas.» Ils carstgauns han bien dun d'eruir, nua mintgin ei il pli vulnerabels. Cu ins ei sez mo miez ventireivels, foran ins bugen en las plagas dils auters. Las agressiuns van forsa ensiviars e senutreschan ord il squetsch dils pli ferms. Las sancziuns denton van engiu e tuccan ils fleivels. Sche ils fleivels sedostan, schabegia quei il bia en fuormas che exponan els dublamein al sprezz ed alla superioritat dils ferms. La historia dil Peder tralai da raquintar vinavon la veta dil nurser en siu fecler. Mo l'episoda cuorta dil siemi realisau en la veta da quei giuven ha forsa priu ad el la curascha da contemplar sesez vinavon en siu spieghel. Far schliata figura avon ils auters ei bein mo il donn pign en ina tala experientscha. La zanur che maglia la perschuasiun propria ei il pli saven la suletta trofea che ils fleivels scumentan ord lur cumbat cun ils ferms.

Isolaziun e separaziun dat ei era sin fundament da caussas meins engreviontas che fleivlezias corporalas. Il raquen sur «ils affons dall'ucliva» lai encorscher che la societad humana metta tiarms alla cordialitat ed entelgentscha ord raschuns aschi casualas sco provegnentscha locala. In giudicar derasau confirma che en in uclaun isolau ston era carstgauns pli curios e meins socialisai viver. L'impressiun da spuretgadad ed atgnadad semantegn damai che il carstgaun drova differenzas e mieds per sedistanziar. «La tenientscha murglinada dils scolars isolai» surlai quels a pregiudezis varionts. Aschia croda il suspect d'in enguladetsch en scola igl emprem sin els. Il poet scriva: «Agens, quei ein els, serrai e disfidonts,

mo sfarfatgs gnanc ton buc. En gliez grau salvassen quels dil vitg il surmaun. Mo ils indezis plaidan encunter els. E sch'els vessen declarau fre-stgamein e dad ault ch'els seigien innocents. Mo quei far da met e da mogn stgirenta la situaziun.» Ei semuossa che ils treis affons dall'ucliva ein innocents, e che lur sedepurtar malsegir e met ha gidau a trer ils suspects sin els.

Pertgei fa la veta retratga en in uclaun ils carstgauns «agens, serrai e disfidonts»? La risposta ei buca aschi sempla. Dil temps che ils mieds da communicaziun havevan aunc buca penetrau en las pli allontanadas uclivas, regeva leu probabel in profund silenzi sco ambient natural. Per il sentiment dils habitants stuevan vuschs e caneras parer enzatgei dubius e jester, characteristic forsa per l'ustria dil vitg ed il marcau. Ins munglava esser precauts cun quels dalla lieunga leva e dils plaids promts. Grondas las leventavan cun raschun suspect e prighel da vegnir trumpaus. Nus d'ozildi che havein empriu d'ir entuorn cun plaids e d'enconuscher lur rampins, savein strusch haver la dretga idea da quella tema legitima enviers il mund dalla communicaziun che stueva surprender ils isolai e retratgs. Nus anflein schizun deletg e distracziun en nies paterlar, parlhar e discussiunar. Continuadamein vegnin nus inundai da plaids e fagein aschia strusch feda pli dad els. Nus havein probabel gia piars il sentiment per quella reserva fundamentala enviers nos plaids e quels dils auters, essemens cun biaras otras reservas. Mo la veta retratga sfarlata ils plaids aschi pauc sco enzatgei auter. Ins di il necessari e cun quei basta. Igl esenzial schai gie buca mo els plaids. Ni forsa tuttina?

Agens, serrai e disfidonts ein ils affons dall'ucliva mo anoviars. Denter els anflan ei plaids per secatinar, mo era per dir, silmeins discusamein, in a l'auter: «Oz hai jeu giu plascher da tei», cu els selegran. Mo els ein aunc giuvens e naturals. Lur experienzas cun il mund d'anoviars vegnan forsa a render els hostils e far piarder ils plaids cordials che els han aunc in per l'auter. Nua che igl ei affons, anflan ins era speronzas. Quels che han neginas pli, che ein endiri e setrumpai, carschentan l'atgnadad e disfidonza, aschia che ella tucca buca mo ils jasters, mobein sevolva enviers els sezs e lur pli proxims.

Ei seschass encuir ditg vinavon persunas e situaziuns en quels raquens da Halter, nua che la miseria dalla carstgaunedad s'ignivescha, fa entiert alla veta e semischeida cun las pintgas recumpensas che ina veta aunc aschi tarschinada po egalar.

Quei vala per il resgiader da Mulinatsch, per l'enigmatica pastura Deta, per ils members dalla famiglia che veglian ina notg en ca-lur avon ina bara, mo ei vala era per ils muments, els quals il raquintader lai fierer il lectur

ina egliada en siu intern: en tocs sco «Encarschadetgna», «Miu vitget», «Mond sin viadi» e «Davon ils cavals». Naturalmein ei quei mo in aspect da «Fein selvadi». Ei dess auters d'impurtonza, sco per exempl l'ironia e la critica en «Il proprietari», «Il marcadont e siu fegl» e «Nossa perdanonza». Il tetel dall'entschatta «Regurdientscha fa pitir» ei pia buca il sulet «surnum» per quella collecziun da texts. Mo el para a mi sche buca da «consister ord» sche silmeins «d'insister sin» il messadi moral che se fuorma en quels raquens. «Vacca tschocca, matta zoppa, dunna goppa, um sbutlau» ei en in senn real e simbolic ina part da nossa realitad e da nies artadi social e cultural. Nus savein bien grau a Toni Halter per schar sentir nus quei atras ses raquens en moda fina e nianzada. Il traumaturg per nies vargau ei naturalmein buca il poet. Mo forsa il giavisch che scri stallisescha en sias ovras: da sminuir e levgiar quei che fa pitir.